

AB'NİN SON GENİŞLEMESİ, YENİ ÜYE DEVLETLERDE YAPILAN ANAYASAL DÜZENLEMELER VE TÜRKİYE

Halûk GÜNUĞUR*

"İnsanlıkta olmuş bitmiş bir şey yoktur, olmayacaktır da... Her insanda başka bir yüzyılda yaşayıp, başka bir yüzyıl için çalışmak vardır. Bizler sadece yirminci yüzyılın vatandaşı değiliz"...¹

Özet**

Türkiye bir yandan anayasal ve yasal düzeyde son derece önemli hukuksal reformları gerçekleştirirken, diğer yandan AB hukuk sisteminin temel özelliği olan "uluslarüstülük" (supranationalité) kavramını sürekli biçimde gözardı etti. Devletlerin egemen eşitliği üzerine kurulu uluslararası hukuktan farklı olarak uluslarüstü hukuk, devletlerin egemen yetkilerinin kullanımının bir ölçüde devri üzerine kurulu. AB hukuk belgelerinin hiçbir yerinde yer almamakla birlikte AB'nin uluslarüstü hukuk sistemine sahip olduğu, Topluluk Adalet Divanı'nın bir çok kararında açıkça vurgulanmakta. İşte bu bilinçle hareket eden tüm üye devletler ve aday ülkeler, anayasalarına koydukları hükümlerle egemenlik yetkilerinin bir bölümünü uluslararası ya da üstü kuruluşlara devredebileceklerini kabul etmişler. Bu düzenlemeye paralel olarak söz konusu devletler, iç hukuk-uluslararası hukuk çatışması halinde, devletlerin uluslararası sorumluluğunun doğmaması amacıyla AT hukuku da dahil uluslararası hukuka öncelik tanıyan hükümleri de anayasalarına koymuşlar.

Bu çalışma, Türkiye'nin tam üyelik yolunda yapması gereken, belki de en az bugüne değin yaptığı düzenlemeler kadar önemli olan egemenlik yetkilerinin kullanımının devri ve AT hukukunun önceliği konularına,

* Prof. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve AB Bölüm Bşk.

* For the summary in English, see the end page of the article.

çalışmamızın ana teması olan "AB'nin Genişleme Perspektifi ve Türkiye" çerçevesinde yeni bir bakış açısı getiriyor. Öte yandan, ana tema "AB'nin Genişleme Perspektifinde Türkiye" değil de, AB'nin Genişleme Perspektifi ve Türkiye olduğu için çalışmamız sadece Türkiye'yi değil, kıyaslamalı biçimde diğer "tüm aday ülkeler"i de genişleme sürecinde masaya yatırmıştır.

Giriş

Günümüzde Avrupa bütünleşmesi süreci son derece önemli gelişmeleri yaşıyor. Birlik, 1997 yılında Avrupa Komisyonunun hazırladığı "Gündem 2000"² adlı belge ile kendine yeni ufuklar çizmiş ve genişleme sürecini, derinleşme süreci³ ile birlikte gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

Batı Dünyası ile bütünleşmek ve bu yolla yaşam düzeylerini yükseltmek için Doğu Bloğu'nun çözülmesini bulunmaz fırsat olarak gören ülkeler birbiri ardından AB'ye tam üye olmak amacıyla resmi başvurularını yapmışlardır⁴. AB bu gelişmeyi büyük mutlulukla gözlemlerken, katılacak ülkelerin belli standartlara uymasını da ön koşul olarak saptamış ve 1993 yılında yapılan "Kopenhag Zirvesi"nde belli kriterler belirlemiştir. İleride de ayrıntılı biçimde değinileceği gibi, bu şekilde belirlenen ünlü Kopenhag Kriterleri tam üyeliğe giden yolun tüm aday ülkeler için "haritası" niteliğini kazanmıştır. Bu süreç geriye dönüşü olmayan bir süreçtir. Nihayet bu süreç 10 aday ülke için 16 Nisan 2003 günü Atina'da imzalanan katılma anlaşmasıyla sonuçlanmış ve içinde Kıbrıs Rum Yönetimi'nin "Kıbrıs Cumhuriyeti" adıyla dahil olduğu 10 aday ülke 1 Mayıs 2004 tarihinde AB'ye tam üye olmuştur.

2000'li yılların başlarında AB bütünleşme sürecinde bu gelişmeler yaşanırken, bu sürecin dışında kalmak istemeyen ve AB ile bütünleşmeyi bir devlet politikası olarak gören⁵ Türkiye de tam üyelik yolunda son derece önemli adımlar atmıştır. AB bütünleşmesi merhum İnönü'nün; "gelecek kuşaklara bırakacağımız en önemli miras" cümlesinde anlamını bulmuştur⁶. Helsinki Zirvesi'nde⁷ AB'nin, Türkiye'nin tam üyeliği yolunda aldığı ilke kararı ve kendine "aday ülke" statüsü verilmesi, Türkiye'nin Avrupa standartlarında "hukukun üstünlüğü"nü yaşama geçirmesini zorunlu kılmaktadır. Alınan siyasal kararlar doğrultusunda "tam üyeliğe aday ülke" statüsü kazanan Türkiye'ye, tam üyeliğin "yol haritası" (road map) niteliğindeki Katılım Ortaklığı Belgesi⁸ (KOB) 8 Kasım 2000'de AB

tarafından verilmiştir. Buna karşılık Türkiye de kendi Ulusal Programını⁹ 2001 yılı başında AB tarafına sunmuştur. Kısa ve orta vadelere yapılacak düzenlemeleri kapsayan bu belgeler bir iki konu dışında uyumlu bir görünüm sergilemektedir. Tam üyelik görüşmelerinin başlayabilmesi amacıyla, bu belgeler ışığında Türk mevzuatında özellikle insan hak ve özgürlükleri, demokratikleşme ve hukukun üstünlüğü konularında ciddi adımlar atılmıştır. Gerçekleştirilen düzenlemeler arasında 2001 ve 2004 yıllarında yapılan anayasa değişiklikleri ve aynı dönemde çıkartılan 8 uyum yasası önemli bir yer tutmaktadır¹⁰.

Gerçekten Türkiye, Avrupa Birliği ülkelerinin karar alıcılarını dahi şaşırtacak bir hızla bu düzenlemeleri yaşama geçirmiştir. Bu düzenlemeler bir anlamda "hukuk reformu" niteliği taşımaktadır. Ancak, gerçekleştirilen bu düzenlemeler, idari düzenlemeler aracılığıyla "uygulamaya konulmalıdır". AB tarafı da tam üyelik müzakereleri öncesinde bu uygulamayı görmek istemektedir.

Bu gelişmelerin yanı sıra, 16-17 Aralık 2004 günü Brüksel'de toplanan "AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi" kimi koşullar altında, Türkiye ile müzakerelerin 3 Ekim 2005 günü resmen başlatılmasına karar vermiştir.

Bu karar öncesinde yapılan hukuksal düzenlemelerin, Türkiye'nin AB yolunu açmaya önemli katkı sağladığı açıktır. Ancak bu noktada unutulmaması gereken bir olgu yapılanların gerekli, ancak yeterli olmadığıdır. Yeterli olan sadece "uygulama"da değildir. Her ne kadar "Kopenhag siyasal kriterleri" arasında açıkça yer almasa da dolaylı olarak var olan olgu, "AB hukuk sisteminin temel yapısına uyum" sağlamaktır. İşte bu noktada, yeni üye devletler Anayasalarındaki önemli düzenlemeler yapmışlardır. Bu çalışmanın temel problemi olduğu olan bu konuya aşağıda ayrıntılı biçimde değinilecektir. Ancak konu ileride Türkiye açısından da son derece önemli gelişmeleri beraberinde getirecektir. Bir başka deyişle Türkiye, yeni üye devletlerle aynı paralelde düzenlemeleri yaşama geçirmek zorundadır. "Egemenlik yetkilerinin kısmen de olsa kullanımının devri kavramı" ile "iç hukuk-AT hukuku çatışması halinde AT hukukun önceliği" sorunu bu kapsamda bir zorunluluktur. Uluslararası hukuk sisteminin gereği olarak ortaya çıkan bu iki konunun, çalışmamızın ana konusu olan "AB'nin Genişleme Perspektifi ve Yeni Üye Devletlerde Yapılan Anayasal Düzenlemeler" denkleminin odak noktasını oluşturacağı inancındayız.

Bu önemine karşın, Türkiye'de belki de belli bir bilgisizliğin ürünü olarak, tam üyelik kapısını açacak "gizemli anahtar" olan bu konu üzerinde pek fazla durulmamakta, birkaç araştırma dışında bu konuda akademik bir çalışma da pek yapılmamaktadır. Hukuksal düzeyde yapılan çalışma ve araştırmalar daha çok tasviri (*descriptive*) nitelik taşımakta, yapısal nitelikte (*constructive*) çalışmalar oldukça az sayıda ortaya çıkmamaktadır. Türkiye tam üyelikle birlikte nasıl bir hukuk sistemine taraf olacak ve tam üyelikle bir hukuk kaosu yaşanmaması için bugünden ne tür hukuksal sübaplar, anayasa düzeyinde Türk hukuk sistemine konulacak ? Çalışmamızın temel amacı **da Türkiye'ye önümüzdeki yıllarda "örnek model"** oluşturmaları bakımından AB'nin eski ve yeni üye devletlerinde yapılan anayasal düzenlemelere değinmektedir.

Öte yandan çalışmamız sadece yeni üye devletlerdeki düzenlemeleri de kapsamamakta, eski üye devletlerde daha önce yapılan hukuksal düzenlemeleri de ele almaktadır. Bu konumu ile çalışmamız "kıyaslamalı etüd"¹¹ niteliğindedir.

Araştırmamızın temel problematiğini aşağıdaki soruları yönelterek belirlemek olasıdır.

a. Uluslarüstü hukuk sistemine taraf olabilmek için eski üye devletler ulusal egemenlik yetkilerinin devri ve ulusal hukuk normları ile uluslararası hukuk (ve AT hukuku) normlarının çatışması halinde AB mevzuatının önceliği konularında ne tür hukuksal düzenlemeler yaptılar ?

b. Uluslarüstü hukuk sistemine taraf olabilmek için yeni üye ülkeler ulusal egemenlik yetkilerinin devri ve ulusal hukuk normları ile uluslararası hukuk (ve AT hukuku) normlarının çatışması halinde AB mevzuatının önceliği konularında ne tür hukuksal düzenlemeleri anayasalarına koydular ?

İşte bu çalışma, bu iki soruya gerek eski üye devletler, gerekse AB'ye 1 Mayıs 2004 tarihinde katılan yeni ülkeler anayasalarında ne şekilde yanıt verildiğini araştıracaktır. Çalışmamızın girişinde "problematığı" bu şekilde koyduktan sonra, yukarıda değindiğimiz bu iki kavramın önce Avrupa Birliği'ne eski üye devletlerde sonra da yeni üye ülkelerde ne şekilde ele alınıp düzenlendiğini Topluluk Adalet Divanı kararlarına da dayanarak

inceleyelim. Bu inceleme, Türkiye'nin aynı yolda yapması gerekli yeni anayasa düzenlemeler açısından kuşkusuz örnek oluşturacaktır.

A. AB Ülkelerinde Egemenlik Kısıtlamaları ve Öncelik Sorunu

AB'ye tam üyelik, uluslararası değil, "uluslarüstü"¹² (*supranational*) bir örgüte ve hukuk sistemine katılmak anlamına gelir. Gerçekten bu örgüt, klasik uluslararası hukukta olduğu gibi, üye devletlerin egemen eşitliği üzerine değil, "ulusal egemenlik yetkilerinin bir bölümünün AB karar organlarına devri ve bunun sonucunda örgütte egemenlik yetkilerinin belli alanlarda **ortaklaşa kullanımı**" olgusu üzerine kuruludur. Üye devletlerden devraldığı bu egemenlik parçaları ile kendine bir "egemen yetki alanı" yaratan AB, devraldığı bu yetkileri kullanarak tüm üye devletleri, doğrudan ya da dolaylı biçimde bağlayıcı hukuk normları koymaktadır. Bu hukuk normları içinde, "tüzükler" (*Règlements*) doğrudan bağlayıcı, "yönergeler" (*Directives*) ve "kararlar" (*Décisions*) ise dolaylı biçimde bağlayıcı kaynaklardır. AB karar organı olan Bakanlar Konseyi (*Conseil des Ministres*), bu hukuk normları kimi durumlarda "oybirliği" ile değil, "oyçokluğu" ile belirleyebilmektedir. Dolayısıyla, bir üye devlet, belirlenecek hukuk normlarına (Tüzük, Yönerge ve Karar), ulusal çıkarları nedeniyle, karşı oy kullansa bile, bu şekilde oyçokluğu ile belirlenecek hukuk normları kendini bağlayacaktır.

İşte, ilk kez AB örneği ile gündeme gelen, "uluslarüstü hukuk", bu noktada çarpıcı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, AT karar alma sürecinde egemenlik yetkileri üye devletlerin katılımıyla artık "ortaklaşa" kullanılmaktadır.

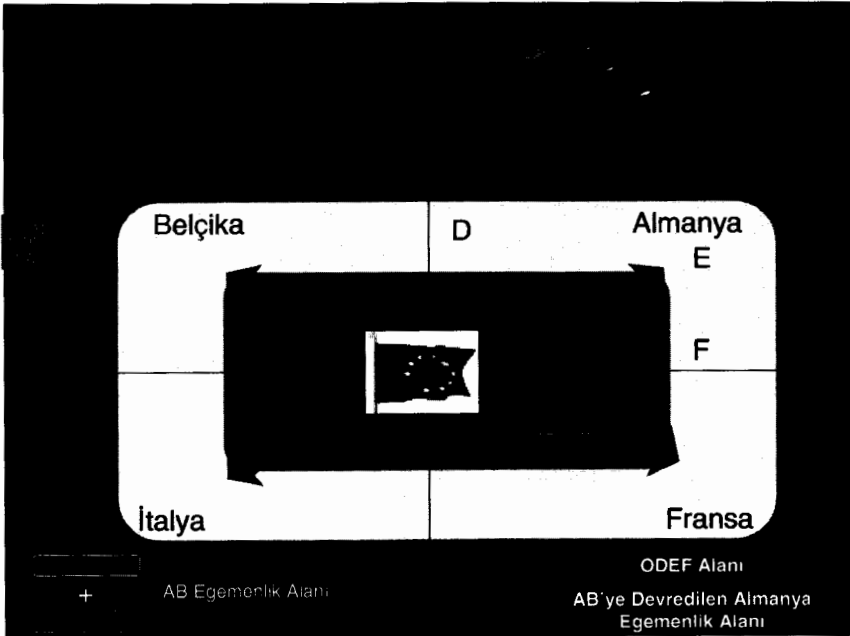
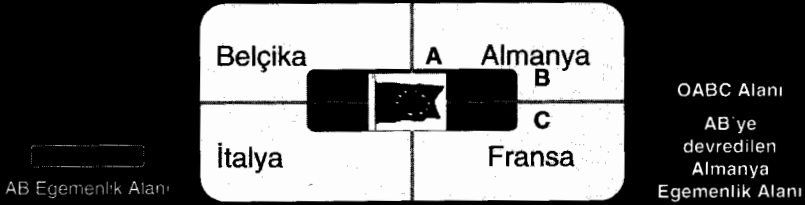
Egemen yetkilerin devri ve AT hukuk alanının yaratılması aşağıdaki tablolarda şematik olarak gösterilmektedir. Bu üç tablonun ilki, AT kurulmadan önce devletlerin sahip oldukları ulusal egemenlik alanlarını, ikinci tablo Avrupa Topluluğu kurulduktan sonra kısıtlanan ulusal egemenlik alanları ile Avrupa Topluluğunun sahip egemenlik alanlarını ve üçüncü tablo ise, AT'dan AB'ye geçilmesi sonrasında daha da kısıtlanan ulusal egemenlik alanlarını ve merkezde yer alan, giderek genişleyen "AB egemenlik alanını" göstermektedir.

1. Avrupa Bütünleşmesi Öncesi

Belçika Egemenlik Alanı Almanya Egemenlik Alanı

İtalya Egemenlik Alanı Fransa Egemenlik Alanı

2. AT'nin Kurulmasından Sonra

AB kurucu antlaşmalarının hiçbirinde, örgütün "uluslarüstü" nitelikte olduğu yazılı değildir. Ancak, Topluluk Adalet Divanı'nın aldığı bir çok kararda örgütün bu özelliğinin altı çizilmiştir. Costa-Enel¹³, Nold¹⁴, Handelsgesellschaft¹⁵, Simmenthal I ve II¹⁶, Leonasio¹⁷, Walt Wilhelm¹⁸, Politi¹⁹, Marimex²⁰ ve Van Gend et Loos²¹ davalarında Divanın verdiği kararlarda "örgütün, üye devletlerden devraldığı egemen yetkiler üzerine kurulduğu ve uluslarüstü nitelik taşıdığı"nın altı ısrarla çizilmiştir. Hatta, Handelsgesellschaft, Simmenthal I, Leonasio, Walt Wilhelm davalarındaki kararlarında Divan, "AT tüzüklerinin üye devletlerin anayasalarının bile üstünde hukuksal değer taşıdığı"ni açıkça hükme bağlamıştır²². Bakanlar Konseyi hukuk düzenlemelerini (Tüzükler, yönergeler ve kararlar) kimi zaman oybirliği ile ama daha çok "oyçokluğu" ile belirlemektedir. Ancak bu düzenlemeler bir kere kabul edildiğinde, oylama aşamasında karşı oy kullanan devletler tarafından da zorunlu biçimde uygulanmak durumundadır. Entegrasyon hukukunun doğal sonucu olan bu sisteme uyum sağlamak bakımından üye devletlerin tamamı, adaylık başvurusu öncesinde ya da sonrasında, "egemenlik yetkilerinin devri"ni öngören hükümleri anayasalarında öngördüler. Hatta, AB'nin "derinleşme süreci"nde, sonradan kabul edilen hukuk belgelerine (örneğin, Tek Avrupa Senedi, Maastricht, Amsterdam ve Nice Antlaşmaları) uyum için anayasalarında yeterli egemenlik devri bulunmayan devletler, yeni anayasal düzenlemeler yapma gereğini duydular²³. Üye devletler, bununla da yetinmeyerek, "ulusal hukuk-Topluluk hukuku çatışması" halinde uygulanacak hukuk normu için AT hukukuna ya da iç hukuk karşısında uluslararası hukuka "öncelik" tanıdılar. Bu amaçla anayasalarında gerekli düzenlemeleri öngördüler. Üye devletlerin kabul ettikleri "egemen yetkilerin kullanımının devri ile öncelik olgusu"nu anayasalardan örnekler vererek saptamakta yarar vardır.

FRANSA

Öncelik (Md. 55)

Uluslararası anlaşmalar yayımlanmalarıyla birlikte ulusal yasalardan önce uygulanır.

Egemenlik yetkilerinin kullanımı (Md. 88/1 ve 88/2)

5. Cumhuriyet, AB'ye üye devletlerle birlikte kimi yetkileri ortaklaşa kullanır.

Fransa, Avrupa ekonomik ve parasal birliği ve dış sınırlardan girişle ilgili kuralların belirlenmesi için gerekli "yetki devri"ne rıza gösterir.

İTALYA**Öncelik (Md. 10)**

İtalya hukuk düzeni uluslararası hukukun genel kurallarına öncelikle uyar.

Egemenlik kısıtlamaları (Md. 11)

İtalya, karşılıklılık koşulu ile..... ulusal egemenlik kısıtlamalarını kabul eder.

ALMANYA**Öncelik (Md. 25)**

Uluslararası hukuk kuralları yasaların önünde yer alır ve ulusal topraklar üzerinde yaşayanlar bakımından doğrudan hak ve yükümlülükler doğurur.

Egemenlik haklarının devri (Md. 24)

Federasyon, yasa yoluyla uluslararası kuruluşlara egemenlik haklarını devreder.

YUNANİSTAN**Öncelik (Md. 28/1)**

Uluslararası hukuk kuralları kendine aykırılık taşıyan her ulusal yasa hükmünün üstünde yer alır.

Egemen yetkilerin devri (Md. 28/2)

Önemli bir ulusal çıkara hizmet etmek amacıyla ve öteki devletlerle işbirliğini geliştirmek bakımından, bir anlaşma yoluyla anayasada belirlenen yetkilerin uluslararası kuruluşların karar organlarına devri mümkündür.

İSPANYA**Egemen yetkilerin devri (Md. 93)**

Anayasadan kaynaklanan yetkilerin bir uluslararası kuruluş devri yasa ile yapılır. Uluslarüstü kuruluşların kararlarının yürürlüğe konulması için gerekli güvence verilir.

PORTEKİZ**Öncelik (Md. 8/3)**

Portekiz'in taraf olduğu uluslararası örgütlerin yetkili organları tarafından kabul edilen normlar iç hukuk düzeninde doğrudan doğruya yürürlüğe girer ve öncelikle uygulanır.

İNGİLTERE

Yetki devri ve doğrudan uygulanma (Md. 2/1)

İngiltere'de yazılı anayasa bulunmadığı için, egemen yetkilerin devri ve öncelik konuları "Avrupa Toplulukları Senedi" (European Communities Act) ile düzenlenmiştir²⁴. Bu Senedin 2/1. maddesine göre;

"Antlaşmalardan ya da antlaşmaların uygulanmasından doğan haklar, yetkiler, sorumluluklar, yükümlülükler ve kısıtlamalarla, yine antlaşmaların uygulanması sonucunda doğan davalar ve yargısal prosedür, herhangi bir iç hukuk belgesine gerek olmaksızın, bu Sened hükümlerine göre Birleşik Krallık (İngiltere) tarafından tanınır ve uygulanır".

Egemen yetkilerin devri ve AB hukukunun önceliği sorunu diğer üye devletlerin anayasalarında da düzenlenmiştir. Ayrıntılarına girmeden bu anayasaların ilgili maddelerine gönderme yapmakla yetineceğiz. **Belçika** Anayasası Md. 25/bis (Egemenlik yetkilerinin devri), **Hollanda** Anayasası Md. 93-94 (Öncelik ve yetki devri), **Lüksemburg** Anayasası Md. 49/bis (Egemenlik yetkilerinin devri), **İrlanda** Anayasası Md. 29 (Öncelik), **Danimarka** Anayasası Md. 20 (Egemenlik yetkilerinin devri), **Avusturya** Anayasası Md. 9/2 (Egemenlik yetkilerinin devri), **Finlandiya** Anayasası Md. 93 (EU hukuk düzenlemelerine katılma),

B. Yeni Üye Ülke Anayasalarındaki Egemenlik Kısıtlamaları ve Öncelik sorunu

a.Genel Olarak

Doğu Bloku'nun çözülmeye başlaması ve yavaş yavaş dış politikada özgürce hareket etme olanağını kazanmaları Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini önemli ölçüde Batı Dünya'sına yaklaştırdı. Giriş bölümünde de değindiğimiz gibi, bir yandan, "dünün Batı düşmanları" olan bu ülkeler AB'ye tam üye olmak amacıyla resmi başvurularını yapmaya hazırlanırken, öte yandan AB de bu katılıma yeşil ışık yakmış, ancak 1993

yılında Kopenhag'da yapılan Zirve'de, bünyesine alacağı ülkelerin uyması zorunlu kimi kuralları, "Kopenhag Kriterleri" adı altında belirlemiştir. Kriterler 3 ana başlık altında toplanmaktadır. Bunlar;

* Siyasi Kriterler

* Ekonomik Kriterler

* AB teknik mevzuatına uyum sağlama kapasitesi (hukuksal kriterler)

Siyasi kriterler hukukun üstünlüğü²⁵, insan haklarına saygı ve azınlıkların korunması, tüm kurumlarıyla işleyen bir demokrasi olarak sıralanmaktadır. Buna karşılık **ekonomik kriterler** işleyen bir piyasa ekonomisi ve AB sanayileriyle rekabet edebilirlik olarak belirlenmiştir. **Hukuksal kriter** de diyebileceğimiz son ölçüt ise AB'nin 31 ayrı başlık altında toplanan teknik mevzuatına (acquis communautaires) uyum sağlama yükümlülüğüdür.

İşte bu kriterleri zaman içinde yerine getireceklerini düşünen 10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi, birbiri ardından AB'ye tam üye olmak amacıyla aşağıdaki tarihlerde resmi başvurularını yapmışlardır.

<u>Ülke adı</u>	<u>Başvuru tarihi</u>
Macaristan, Polonya	Nisan / 1994
Slovakya, Romanya	Haziran / 1995
Letonya	Ekim / 1995
Estonya	Kasım / 1995
Litvanya, Bulgaristan	Aralık / 1995
Çek Cumhuriyeti	Ocak / 1996
Slovenya	Haziran / 1996

Bu başvurular sonrasında Avrupa Komisyonu, 2000'li yıllarda AB'nin nasıl şekilleneceğini belirlemek amacıyla ve Bakanlar Konseyi'nde aldığı yetki ile "Gündem 2000" adı altında bir belgeyi 1997 yılı içinde hazırlamıştır. Avrupa'nın makro düzeyde genişleme hedeflerini belirleyen bu belge daha sonra 1997 Aralık ayında yapılan Lüksemburg Zirvesi'ne

sunulmuş ve Zirve kararları olarak AB mevzuatının (acquis) bir parçası haline gelmiştir.

b. Lüksemburg Zirve Kararları

Lüksemburg Zirve kararlarıyla, tam üye olmak amacıyla AB'ye başvuran ülkeler 3 grup altında toplanmışlardır²⁶.

Birinci grup ülkeler; Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovenya ve Kıbrıs Rum Kesimi (Kıbrıs Cumhuriyeti adıyla)dir. Bu ülkeler “aday ülke” olarak kabul görmüş ve Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdikleri için kendileriyle tam üyelik müzakerelerine en kısa süre içinde başlanması kararlaştırılmıştır. Bu 6 ülke ile tam üyelik müzakereleri, kararlaştırıldığı gibi Mart 1998’de başlatılmıştır.

İkinci grup ülkeler; Slovakya, Litvanya, Letonya, Bulgaristan ve Romanya’dır. Bu ülkeler de Zirve’de “aday ülke” olarak kabul görmüş, ancak Kopenhag siyasi kriterlerini henüz tam olarak yerine getirmediği için kendileriyle tam üyelik müzakerelerine daha sonra başlanması kararlaştırılmıştır. Bu 6 ülke ile tam üyelik müzakereleri, 1999 Aralık ayında Helsinki’de alınan karar sonrasında Mart 2000’de başlatılmıştır.

Üçüncü grupta tek bir ülke yer almaktadır, o da Türkiye’dir. Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye “aday ülke” dahi sayılmamıştır.

Öte yandan daha önce tam üyelik başvurusunda bulunan ancak bu başvuruyu daha sonra geri çeken Malta da, Helsinki Zirve kararları çerçevesinde 2. grup ülkelere dahil olmuştur.

c. Adım Adım Tam Üyeliğe

Avrupa Komisyonu tüm aday ülkelere, tam üyelik yolunda yapılması gereken düzenlemeleri gösteren “Katılım Ortaklığı Belgesi”²⁷ (KOB) adlı belgeleri vermiştir. Aday ülkelerin her biri de, KOB temel alınarak hazırlanan “Ulusal Program”larını²⁸ AB tarafına sunmuşlardır. Tam üyeliğe giden yolun haritası niteliğindeki bu belgelerde öngörülen yükümlülüklerin gerektiği gibi uygulanıp uygulanmadığını Avrupa Komisyonu her yıl hazırladığı “Düzenli (İlerleme) Raporlar”²⁹ ve tüm aday ülkeleri bir arada ele alan Strateji Belgesi³⁰ ile izlemekte ve bu ülkelerin noksanlıklarını ortaya koymaktadır. Bu noksanlıklar anılan ülkeler tarafından giderilmiş

olmalı ki 2002 Aralık ayında yapılan Kopenhag Zirvesi'nde, 1. ve 2. grupta bulunan, Malta'nın da katılımıyla sayıları 12'ye varan ülkelerden ikisi (Bulgaristan ve Romanya) dışındakilerle katılma anlaşmasının 16 Nisan 2003 tarihinde Yunanistan'ın dönem başkanlığında Atina'da imzalanması kararlaştırılmış ve Katılma Antlaşması kararlaştırılan tarihte imzalanmıştır. Onay işlemleri tamamlandıktan sonra Antlaşma 1 Mayıs 2004 tarihinde yürürlüğe girmiş ve AB 25 üye ülkeli konumuna gelmiştir. Katılma Antlaşmasının yürürlüğe girmesi öncesinde 10 ülkenin, Kıbrıs Rum Kesimi dışındaki 9'unda bu Antlaşma halkoyuna sunulmuştur. Bulgaristan ve Romanya için öngörülen ancak henüz kesinleşmeyen katılma tarihi ise 2007'dir. Bu gelişmenin yanı sıra, Hırvatistan da 2003 yılında AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. 9 ülkede yapılan halkoylaması sonuçları aşağıdadır :

<u>Ülke adı</u>	<u>Tarihi</u>	<u>Katılım %</u>	<u>Evet %</u>	<u>Hayır %</u>
Macaristan	12.4.2003	45.62	83.76	16.24
Polonya	7-8.6.2003	58.85	77.45	22.55
Çek Cum.	13-14.6.2003	55.21	77.33	22.67
Letonya	20.9.2003	72.53	66.69	32.03
Estonya	14.9.2003	63.09	66.92	33.08
Litvanya	10-11.9.2003	63.30	91.04	8.96
Slovakya	16-17.5.2003	52.15	92.46	7.54
Slovenya	23.3.2003	60.29	89.61	10.39
Malta	8.3.2003	91.00	53.65	46.35
Kıbrıs R.Y.	---	---	---	---

Her ne kadar aday ülkeler geçtiğimiz dönemde tam üyelik yolunda üzerlerine düşen yükümlülükleri büyük ölçüde yerine getirmişlerse de kimi konularda hala noksanlıkları bulunmaktaydı. Bu noksanlıklar 2002 strateji belgesinde ülke ülke sayılmıştır. Aday ülkelerin kimi özel konumları dışında³¹ sorunlar genellikle tarım sektörü, idari yeterlilik ve yeniden yapılanma, vergi konuları (KDV), sosyal politikalar, istihdam, mali reform,

kamu hizmetlerinin yürütülmesi, sürdürülebilir piyasa ekonomisi gibi konulara ilişkindir.³² Buna karşın bu ülkeler AB'ye tam üye olarak kabul edilmiştir. Bu olgu şunu göstermektedir; "siyasi irade" varolduğu sürece kimi noksanlıklar AB tarafından gözardı edilebilmektedir.

d. Egemenlik Kısıtlamaları ve Öncelik Sorunu

Genişleme sürecindeki gelişmelere kısaca değindikten sonra, asıl konumuz olan yeni üye ülkelerdeki egemenlik kısıtlamaları ile AT hukuku ile ulusal hukuk normları arasında çatışma olması durumunda AT hukukunun önceliği konusuna dönelim.

Avrupa Birliği'ne yeni üye ülkelerin hemen hemen tamamına yakını, anayasalarına koydukları hükümlerle iki önemli hukuksal sorunu aşmayı hedeflemiştir. Bunların ilki, ulusal hukuk normları ile uluslararası hukuk kurallarının çatışması halinde uygulanacak hukuku belirleme, diğeri de ulusal "egemenlik yetkilerinin kullanımının uluslararası kurum ve kuruluşlara ya da birliklere devri" sorunlarıdır.

İlk sorunu çözmek amacıyla bu ülkelerin büyük bir bölümü uluslararası hukuk ile iç hukuk çatışması halinde uluslararası hukuk kurallarının önceliği olacağını açıkça hükme bağlamış, Slovenya gibi bazı ülkeler ise bu sorunun üyesi olunan örgütün hukuk mevzuatı çerçevesinde çözüleceği hükmünü anayasasına koymuştur³³.

Bunun yanı sıra, kimi yeni üye ülkeler ise ulusal egemenlik yetkilerinin kullanılmasının uluslararası kuruluşlara devrini öngören hükümleri açıkça anayasasına koymuş³⁴, bazı anayasalarda ise bu devir olgusu daha üstü kapalı cümlelerle hükme bağlanmıştır³⁵.

Burada örnek olması bakımından kimi anayasalardaki hükümleri aynen aktaracak, kimi anayasalarda aynı içerikteki hükümlerin öngörüldüğü maddelere ise sadece gönderme yapmakla yetineceğiz.

ÇEK CUMHURİYETİ

Öncelik (Md. 10)

"Uluslararası anlaşmalar, kanunlara aykırı hükümleri içeriyorsa, uluslararası anlaşmalar uygulanır".

POLONYA**Öncelik (Md.91 / 2)**

"Kanunlar tarafından onaylanan uluslararası anlaşmalar, kanunlardan önce uygulanır".

Egemenlik devri (Md. 90 / 1)

"Polonya Cumhuriyeti, uluslararası anlaşmalar uyarınca uluslararası örgütlere ve kurumlara, kimi konularda devlet organlarının yetkilerini devredebilir".

SLOVENYA**Egemenlik devri (Md. 3/a-1 fıkra)**

"Slovenya, kendi egemen haklarının bir bölümünün kullanımını, insan hakları ve temel özgürlükler ile hukuk devleti ilkeleri ve demokrasiye saygı temeli üzerine kurulu uluslararası örgütlere devredebilir, aynı değerlere dayalı savunma örgütlerine üye olabilir"³⁶.

ESTONYA**Öncelik (Md. 121)**

"Riigikogu³⁷ tarafından onaylanan uluslararası anlaşmalarla Estonya yasaları ve mevzuatı çatışırsa, uluslararası anlaşma hükümleri uygulanır.

Bu hükümlerin yanı sıra, belki farklı cümlelerle ama aynı özde hükümler diğer aday ülke anayasalarında öngörülmüştür. Burada bu ülkelerin anayasa maddelerine aşağıda gönderme yapmakla yetineceğiz :

Macaristan Anayasası madde : 7 (öncelik)

Letonya Anayasası madde : 89 (öncelik)

Litvanya Anayasası madde : 135 (öncelik), madde : 138/3 (uluslararası hukuka saygı)

Çek Cumhuriyeti Anayasası madde : 10/a (egemenlik devri)

Slovakya Anayasası madde : 11 (öncelik)³⁸

Bulgaristan Anayasası madde : 5/4 (öncelik)

Romanya Anayasası madde : 11/1, 20/2 (öncelik).

Sonuç

Görüleceği gibi, Avrupa Birliği'ne yeni üye olan bu ülkeler, eski üye devletlerde olduğu gibi, anayasalarına koydukları hükümlerle ulusal hukuk-uluslararası hukuk (ya da AT hukuku) çatışması durumunda uluslararası hukukun "öncelikle" uygulanacağını hükme bağlamışlardır. Üstelik bu ülkelerin önemli bir bölümü, ulusal egemenlik yetkilerinin kullanımını üyesi oldukları uluslararası kuruluşlara kısmen devretmeyi de yine anayasal düzeyde kabul etmişlerdir.

AB'ne eski ve yeni üye devletlerin anayasalarında yer alan "egemenlik devri" ve uluslararası hukukun ya da Topluluk hukukunun önceliği konularındaki düzenlemelerle T.C. Anayasasının konuya ilişkin hükümleri arasında son derece ciddi farklar bulunmaktadır. Gerçekten T.C. Anayasası egemenlik yetkilerinin "kısmen de olsa" devri konusunda en ufak bir hükmü kapsamamakta, herhangi bir kısıtlamayı da kabul etmemektedir. Öte yandan, T.C. Anayasasının 90/5 maddesine göre; "usûlüne göre yürürlüğe konulan milletlerarası antlaşmalar"ın sadece "yasa hükmünde" olduğu kabul edilmektedir. Son anayasa değişikliği ile bu genel kurala getirilen tek istisna "insan hakları" konularındaki uluslararası hukuk belgeleridir. Bu belgelerin iç hukuk metinleriyle çatışması halinde uluslararası belgeler esas alınacaktır. Oysa Türkiye'nin tam üyeliği halinde çatışma sadece "insan hakları" konularında olmayacaktır.

Bu nitelikte katı bir anayasa, tam üye olacağımız Avrupa Birliği'ne üye devletlerin hiç birinde yoktur. Anayasamızın bu yapısı ile AB'ne tam üye olması halinde "hukuksal kaos" yaşanması kaçınılmazdır. Gerçekten, AB'ne tam üye olduğunda yasama, yürütme ve yargı yetkileri bir ölçüde kısıtlanacaktır. Bu duruma örnekler bulmak hiç de zor değildir.

Yasama yetkisi açısından bakıldığında, AB'ne tam üye bir Türkiye'nin parlamentosu tarafından kabul edilen bir yasa hükmü, AB Bakanlar Konseyi'nin, "üstelik oyçokluğu ile" çıkardığı bir tüzüğe aykırı olursa, ulusal yasa yerine AB tüzüğü uygulanacaktır. Amsterdam Antlaşması ile

değişik Roma Antlaşması'nın 189. maddesine göre tüzükler, kendine aykırı olan tüm ulusal mevzuatı yürürlükten kaldırır, bu mevzuatın yerini alır ve doğrudan uygulanır. Hatta tüzükler; yasalar bir yana, ulusal anayasalarla çatışırsa, anayasalar değil tüzükler uygulanır. Bu durumda egemenlik yetkisini kullanan Türk Parlamentosunun yasa çıkarma yetkisi, ancak AB Bakanlar Konseyi'nin çıkardığı hukuk normlarına aykırılık taşımadığı sürece geçerli olacaktır. Buradaki yetki devri kesindir. Oysa anayasada yasama yetkisinin devredilemeyeceği (md. 7) açıkça vurgulanmaktadır.

Yürütme yetkisi ve görevi açısından bakıldığında da aynı tablo ile karşılaşılacaktır. Gerçekten, AB'nde ortak piyasa organizasyonuna dahil ürünlerde (örneğin şeker) taban fiyatları AB Tarım Bakanları Konseyi tarafından yine "oyçokluğu" ile belirlenmektedir. Oysa ülkemizde bu yetki Bakanlar Kuruluna aittir. Tam üye olduğunda Bakanlar Kurulunun bu yetkisi elinden alınacak ve AB Konseyine geçecektir. Bu durumda anayasamızın 8. maddesinde öngörülen yürütme görev ve yetkisi ile ilgili hüküm geçerliliğini yitirecek ve bu yetki, "AB Bakanlar Kurulunun yetkileri saklı kalmak üzere, T.C.Hükümetine ait olacaktır" şekline dönüşecektir. Burada da yetki devri kaçınılmazdır.

Yargı yetkisi açısından da durum farklı değildir. AB'ne tam üye olduğunda, Lüksemburg'da bulunan AB Adalet Divanı'nın vermiş olduğu ve temyiz yolu kapalı olan yargısal kararlar, gerek Türkiye Cumhuriyetini, gerekse onun uyruğunda bulunan gerçek ve tüzel kişileri tüm yönleriyle bağlayacaktır. Bu yargı yetkisi "zorunlu yetki" niteliğinde olup, gerçek ve tüzel kişiler bakımından "cebri icra" konusu olurlar. Tam üyelik sonrasında Türk icra makamları, Türk mahkemelerinde verilmeyen ve temyizi olanaksız olan bu kararları icra etmek zorunda kalacaktır. Öte yandan, tam üye olunmasından önce Divan tarafından verilmiş olan eski kararlarla oluşan "içtihatlar" dahi AB müktesebatının parçası olmaları nedeniyle, sonradan üye olacak Türkiye hakkında ya da bir TC vatandaşı ile ilgili olarak alınacak yargısal kararlarda da kaynak oluşturacaktır. Dolayısıyla, Anayasamızın 9. maddesinde öngörülen yargı yetkisi, AB Adalet Divanının sahip olacağı yargı yetkisinin alanı kadar daralacaktır.

Sonuç olarak, T.C. Anayasası, bu hali ile egemenliğin birer parçası olan yasama, yürütme ve yargı yetkileri açısından AB hukukunun temel kuralları ile taban tabana zıt bir görüntü sergilemektedir. Bu yapıya sahip bir anayasa ile AB'ne tam üye olunması son derece güçtür. Gerekli değişiklikler yapılmadan tam üye olunması halinde, AB'nin "uluslarüstü dokusu"na uyum

sağlanabilmesi olanaksızdır. Bu nedenle T.C. Anayasasında tam üyelik öncesinde gerekli düzeltmeler yapılmalıdır.

Summary

While Turkey has carried out major constitutional and legal reforms , she continually delayed “supranationalite”, a major quality of EU law. Unlike international law which is built upon the principle of equality of state sovereignty, supranational law is built upon the transfer of a part of a state’s sovereignty. Although it does not appear on any of the EU legal documents, supranationality of the EU legal system is stressed openly in many of the decisions of the Community’s Justice Council. Acting with this in mind, the governments of the old and new members have accepted the turnover of a part of their sovereignty to international or supranational organizations by amending their constitutions. In parallel to this, these states have also amended their constitutions in the area of domestic versus international law to give supremacy to international law.

This study brings a new outlook to our main theme of “European Union’s Enlargement Perspective and Turkey” in the area of partial surrendering of its sovereignty and supremacy of EC law, which is as important as any other reform Turkey has had to carry out in its bid to join the EU. On the other hand, since the main theme is not “Turkey in the Enlargement of the European Union” but the “European Union’s Enlargement Perspective and Turkey”, this study will analyze not only Turkey but will seek to comparatively look at all new member countries.

Sonnotlar

¹ Erem F., Ümanist Doktrin Açısından Türk Ceza Hukuku Ankara, 1964, s.13

² Bu belge için bkz. pub. Com., Luxembourg,1997, **Karluk R.**, Avrupa Birliği ve Türkiye, Beta Yay. İstanbul 2002, s. 90 vd.

³ Derinleşme süreci, AB'nin kurumsal reform süreci de dahil, belirlediği siyasal, sosyal, mali, ekonomik vb. politikaların uygulamaya konulması süreci olarak tanımlanabilir.

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgiler için bkz. **Clercq W.**, in "The Raison d'Etire for EU Enlargement, South Eastern Europe:A Challenge in The Process of EU Enlargement, Zagrep, 2002 s. 85 vd.

⁵ Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. **Demirel S.**, Helsinki Zirvesi Sonrası Türkiye-AB İlişkileri, Türkiye-AB Derneği Panel kitapçığı, Ankara, 2000, s. 21 vd.
⁶ **İnönü** 1963 yılında Ankara Anlaşması'nı imzalarken yaptığı konuşmada şu hususu vurgulamıştır: "AET, beşeriyet tarihi boyunca insan zekasının vücuda getirdiği en cesur eserdir. Bu eser müstakbel nesillere bırakılacak en büyük mirastır".

Demirel'den naklen, *ibid.*, s.24

⁷ Helsinki Zirvesi ile ilgili değerlendirmeler için bkz. **Günoğur H.**, "Lüksemburg'dan Helsinki'ye Uzun Kalın Yol", Türkiye-AB Derneği Bülteni no:18, Mart 2000, Ankara, s. 1 vd. **Günoğur H.**, "Helsinki Kararları ve Tam üyelik Sürecinde Ulusal Egemenlik Yetkilerinin Kısmen Devri ve AB Hukukunun Önceliği Sorunu", İGEME Dergisi, sayı 3, Ankara, Ocak-Mart 2000, s. 45 vd.; **Özülker U.**, "Helsinki Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi Sonrasında Türkiye-AB İlişkileri", İGEME Dergisi, sayı 3, Ankara, Ocak-Mart 2000, s. 8 vd.; Ayrıca, **Demirel S.; İrtemçelik M.A.; Günoğur H.; Aygün S.; Bozer A.; Ekblöm B.; Eser K.; Fogg K.; Kohen S.; Özülker U.; Tigrel A.**'nin Helsinki Zirve Kararlarıyla ilgili görüşleri için bkz. Helsinki Zirvesi Ardından Türkiye-AB İlişkileri, Panel Kitapçığı, Türkiye-AB Derneği yay., Ankara, 2000

⁸ KOB'nin özeti için bkz. **Günoğur H.**, Türkiye-AB İlişkileri: Belgeler, EKO yay. Ankara, 2003, s. 225 vd.

⁹ Ulusal Programın tam metni için bkz. ATAUM yay. Ankara, 2001

¹⁰ Bu düzenlemelerin tam metinleri için bkz. **Günoğur H.**, Türkiye-AB İlişkileri: Belgeler, s. 327 vd.

¹¹ *Comparative study*

¹² Uluslarüstülük kavramı için bkz. **Constantinesco V.**, Compétence et Pouvoir dans les CE, LGDJ, Paris, 1974, sayfa 56 ; **Arsava F.**, Avrupa Toplulukları Hukuku ve bu Hukukun Ulusal Alanda Uygulanmasından Doğan Sorunlar, SBF yayını, Ankara, 1985, s. 9-10 ; **Günoğur H.**, Avrupa Topluluğu Hukuku, EKO yayını 3. Baskı, Ankara, 1996 s. 13 vd.; **Günoğur H.**, "Certains Problèmes Juridiques qu'Entrainera L'Adhésion de la Turquie à la CE", Turkish Yearbook of Human Rights, vol 7-8, Ankara, 1987 ; **Zurcher A.J.**, The Struggle to United Europe, New-York Univ. Press, 1998, sayfa 72 vd.; **Wigny P.**, "L'Europe Politique", in les Nouvelles, ed. Larcier, Bruxelles, 1969, sayfa 101; **Williams M.-Pearce D.**, European Studies, pub.Hodder and Stoughton, London, 1999, s. 133 vd.; **Borchardt K.D.**, The ABC of Community Law, European Commission pub., Luxembourg, 2000, s. 57 vd.

¹³ Bu dava için bkz. RJC (AB Adalet Divanı Kararlar Dergisi), 1964, s. 1158 vd.

¹⁴ Bu dava için bkz. RJC, 1974, s. 491 vd.

¹⁵ Bu dava için bkz. RJC, 1970, s. 1135 vd.

¹⁶ Bu dava için bkz. RJC 1978, s. 629 vd.

¹⁷ Bu dava için bkz. RJC, 1972, s. 296 vd.

¹⁸ Bu dava için bkz. RJC, 1969, s.15 vd.

¹⁹ Bu dava için bkz. RJC, 1971, s. 1039 vd.

²⁰ Bu dava için bkz. RJC, 1972, s. 89 vd.

²¹ Bu dava için bkz.RJC, 1963, s. 23 vd.

²² **Günoğur H.**, Avrupa Topluluğu Hukuku, s. 77

²³ Maastricht Antlaşmasını onaylamadan önce Fransa, 5. Cumhuriyet Anayasasına bir madde eklemiştir. Bu değişiklik için bkz. Fransa Cumhuriyeti Resmi Gazetesi (JORF) 26.6.1992, sayfa 8406. Bu değişikliğin yorumu için bkz. **Bréhier T.**, "De Maastricht à la Révision de la Constitution", Le Monde, 11.4.1992, Paris; **Jacques J.P.**, "Commantaire de la Décision du Conseil Constitutionnel no:92/308, RTDE, 1992, sayfa 251 vd.

²⁴ Bu Sened ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. **Forman J.**, "The European Communities Act", Common Market Law Review, vol X, 1973, sayfa 39 vd. ; **Myles G.**, The Legal Order of International Law, European Community Law and the National Law of Irlande and the United Kingdom, pub. Loksley Press, Belfast, 1979, pr. 47-48

²⁵ Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında "**hukukun üstünlüğü**" kavramının bir tanımını verebilmek pek kolay olmasa gerektir. Buna karşılık bu kavram kapsamında yer alan unsurları sıralayarak hukukun üstünlüğünü açıklamaya çalışabiliriz. Herşeyden önce şunu belirlemekte yarar vardır ki hukukun üstünlüğü, bir toplumdaki diğerine farklılıklar gösteren bir kavram değildir. Demokratik çağdaş hukuk devletlerinde, hukukun üstünlüğünden aynı anlamlar çıkartılmakta ve bu kavram kapsamında aynı unsurların bulunduğu görülmektedir. Bu unsurlar;1.Çoğulcu demokrasi ve çok partili parlamenter sistem, 2.Özgür irade ile seçme ve seçilme hakkı, 3.Liderler sultanından kurtarılmış, siyasi partiler içi demokrasi, 4.İnsan hak ve hürriyetlerinin kısıtlamasız uygulandığı, azınlık haklarının güvenceye alındığı bir anayasal sistem, 5.Düşünce özgürlüğünde engellerin olmaması, 6.Vatandaşlar arasında dil, din, ırk ve mezhep ayrımı yapılmaması ve yasaların herkese eşit uzaklıkta bulunması, 7.İşkencenin kesinlikle yasaklanması, 8.Hak arama özgürlüğünün eşit, adil olması, 9.Ekonomik hakların, özellikle sendikalaşma ve grev haklarının güvence altında olması, 10.Rüşvet, yolsuzluk ve kara para ile mücadele için "siyasi ahlak yasası" dahil gerekli hukuk düzenlemelerinin yapılmış olması, 11.Adil yargılama, 12.Savunma hakkının kutsallığı, 13.Kişinin suçsuzluğunun asıl olması, 14.Kanunsuz suç ve ceza olmaması, 15.Yargı bağımsızlığı, 16.Hakim güvenceleri, 17.Yasama ve yürütme erkinin yargısal denetimi. Bu unsurlar kısıtlayıcı (tadâdi) nitelikte değildir. Ancak bir ülkede hukukun üstünlüğünden söz edebilmek için bu unsurların tamamının "minimum unsurlar" olması gerekir. Bu unsurların tamamını içine alan bir tanıma ulaşmak olanaksız olmakla birlikte, hukukun üstünlüğünün yine de bir tanımını vermek gerekirse : "**Hukukun üstünlüğü, âdil, hak ve nısfet ölçülerine dayalı çağdaş demokratik toplumlarda, kişilerin özgür biçimde yaşamaları için konulmuş, yazılı olan ya da olmayan kurallar bütünüdür**".

²⁶ Bu Zirve kararları için bkz. Lüksemburg Zirvesi Ardından Türkiye-AB İlişkileri, Türkiye-AB Derneği yayını, Ankara, 1998.

²⁷ *Accession Partnership*

²⁸ *National Programme*

²⁹ *Regular Report*

³⁰ *Strategy Paper*

³¹ Örneğin Kıbrıs için siyasal ve hukuksal belirsizlik, Macaristan için çingenelerin durumu vb.

³² Aday ülkelerde 2002 yılı sonu itibariyle yaşana sorunlar için bkz. Vers l'Union Elargie doc.de stratégie, Brx, Com., 2002, 700 final, s: 38-88.

³³ Slovenya Anayasasının 3/a maddesinin 3 fıkrası. Bilindiği gibi AB mevzuatı ve Topluluk Adalet Divanı kararları çerçevesinde AB hukuku üye ülkeler hukukunun üzerinde yer alır ve çatışma halinde AT hukuku uygulanır. Hatta Divanın Leonasio Davasında verdiği karara göre Topluluk tüzükleri üye ülkelerin anayasalarından bile önce gelir ve uygulanır.

³⁴ Örneğin Polonya Anayasası md. 90/1

³⁵ Örneğin Litvanya Anayasası md. 138/3

³⁶ Anayasaya eklenen bu değişiklik için bkz. Slovenya Cumhuriyeti Resmi Gazetesi no : 24/03

³⁷ Estonya Parlamentosu

³⁸ Slovakya Anayasasının aynı maddesine göre; "insan hak ve özgürlükleri ile ilgili taraf olunan uluslararası anlaşma hükümleri işbu anayasanın hak ve özgünlüklerle ilgili hükümlerini genişletir"